Uit: Historisch Tijdschrift uitg. Bergmans, Tilbu[rg]
jg. 9, no. 4 en
jg. 10, no. 2 (1930 en 19..

GODSDIENSTIGE TOESTAND VAN CURAÇAO.

IN DE EERSTE EEUW (1634—1742) VAN HET HOLLANDSCH BESTUUR

Concrete gebeurtenissen zijn pas nauwkeurig weer te geven en in hun onderling verband met juistheid te verklaren, indien wij het milieu goed kennen, waarin ze zijn voorgekomen.

Dr. G. GORRIS S.J.

I.

CURAÇAO ONDER DE PLAKKATEN.

In het jaar 1634 werd het eiland Curaçao door de Hollanders op de Spanjaarden veroverd. [1])

In dat jaar bestonden er op Curaçao onder het bestuur der Spanjaarden de volgende dorpjes of nederzettingen der Indianen: 1o. *Santa Barbara*, alwaar ook een steenen kerkje stond, dat toen reeds bouwvallig was. Hier was de oudste nederzetting der Spanjaarden, dagteekenend van omstreeks het jaar 1525(?) onder den eersten directeur **Juan de Ampuez**. Eenige jaren vóór de komst der Hollanders werd de hoofdzetel van den Spaanschen Gouverneur overgebracht naar: 2o. het dorp *Santa Anna*, gelegen ten Oosten van- en aan het *Schottegat*, ter plaatse waar nu *Groot-Kwartier* ligt. Daar woonden toen de meeste Indianen in ongeveer 100 huizen, gebouwd rondom een kerkje, alles van hout en stroo. 3o. *San Juan*, toen reeds in verval, omdat de inwoners naar *Santa Anna* waren overgebracht.

[1]) Zie hierover uitvoerig bij **J. H. J. Hamelberg**: *De Nederlanders op de West-Indische Eilanden*, bl. 21 en vervolg.

4o. *Ascencion*, een groot dorp met kerkje alles van hout en stroo. [1])

Door de verovering van het eiland werden met één slag de vruchten van jarenlangen apostolischen arbeid der Spanjaarden vernietigd. Het Katholicisme hield op te bestaan.

Johannes de Laet, bewindhebber en geschiedschrijver der West-Indische Compagnie, verhaalt, dat bij de inbezitname van het eiland door **Joh. van Walbeeck** in 1634 de Spaansche Gouverneur **Don Alonso Lopez de Morla**, de vorige Gouverneur[2]), **Juan Mathios** met zijn 12 kinderen, een katholiek priester, in het geheel 32 Spanjaarden, en 340 Indianen van het eiland naar Coro, aan de tegenoverliggende vaste kust van Venezuela, werden weggevoerd, terwijl slechts een 20-tal Indiaansche families, tezamen 75 personen, op het eiland achterbleven, onder den cacique of opperhoofd **Balthasar de Montéro**. [3])

Volgens berichten van Spaanschen oorsprong, berustend in het *Archivo General de Indias* te Sevilla (E. 152, C. 4, L. 13, No. 14), waren er in 1634 behalve de genoemde Spanjaarden in het geheel 450 Indianen, waaronder 50 gezinnen van *gedoopte* Indianen. [4])

Deze Indianen moesten het dus, voor zoover ze achterbleven, voortaan *zonder* priester stellen.

Van de Bewindhebbers der Geöctroyeerde West-Indische Compagnie, van wie **van Walbeeck** zijn instructies gekregen had, viel niets anders te verwachten. Zij beschouwden de openbare uitoefening van den Katholieken Godsdienst „tot quetsinge van Godes eere" en „tot stuytinge van de voortplantinge der H. Evangelii." [5])

---

[1]) **P. A. Euwens O.P.** *De oudste kaarten van het eiland Curaçao.* In *De West-Indische Gids* Xe jg. bl. 121.

[2]) In de Spaansche documenten wordt **Juan Mathios** als *mayordomo* betiteld.

[3]) Zie **Hamelberg** in het reeds genoemde werk bl. 30.

[4]) Zie **P. A. Euwens O.P.** t.a.p., bl. 112.

[5]) Resolutiebouck der Kamer van Zeeland 1642-1644. (i.d. 19 Feb. 1642).

Het ligt voor de hand, dat ook voor Curaçao dezelfde regel van kracht werd, die de Kamer van Zeeland in 1635 voor Brazilië had uitgevaardigd, n.l.: „geensints openbaer „exercitie van de Roomsche Religie toe (te) laten, en „sal maar vrijdom van conscientie in hare huijsen en de „ingeniën, sonder eenige publycque oeffeningen toe te „laten, de cloosters te laten wtsterven, ende de Jesuiten „volcomentlycken weeren, ende dat geen personen in dienst „van de Compagnie synde ofte ook vrygelatenen in de „voorsz. huysen ofte ingenios en sullen begeven ofte laten „vinden in haeren godtsdienst ofte misse op confiscatie „van haer gagie en voor d'andere groote penen daarop „te stellen." [1])

Bovendien waren de plakkaten van de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, [2]) voorzoover het den godsdienst betrof, ook van kracht voor de landen der West-Indische Compagnie. Met name werd het plakkaat van den 27en Maart 1627, verbiedend het houden van publieke godsdienstoefening door de Katholieken, voor de West-Indische bezittingen in art. 3 van het Reglement der W.I. Compagnie van 26 April 1634 nog eens nadrukkelijk herhaald: „dat geen andere godsdienst zal mogen geoefend „worden, als in de Vereenigde Nederlanden bij publieke „autoriteit geoorloofd is te oefenen."

Met welk een fel anti-papisme de Staten van Zeeland gedurende die geheele XVIIe eeuw bezield bleven, blijkt genoegzaam uit het voorschrift van het nieuwe contract voor Suriname krachtens resolutie der Staten-Generaal van 5 October 1686, „dat geen personen in den „vaderlande of in Suriname, die den Paapschen godsdienst „belijden, zouden toegelaten worden tot eenig bestuur of „bewind van genoemde kolonie; alsook dat niemand van „de Paapsche religie eenig deelgenootschap in de vermelde „Societeit zou mogen hebben of houden, noch voor iemand

---

[1]) Resolutieboeck der Kamer van Zeeland i.d. 30 Juni 1635, aangehaald bij **Hamelberg** o.c. dl. II bl. 100.

[2]) Over deze Plakkaten der Staten Generaal tegen de Katholieken, zie **Dr. W. J. F. Nuyens**: *Geschiedenis der Nederlandsche beroerten*, dl. IV bl. 197 en 305.

„anders in dezelfde Societeit uitoefenen, of eenige bewind, „gezag, directie of administratie hebben." [1])

Juist de Staten van Zeeland, die ook bewindhebbers waren der West-Indische Compagnie, en dus ook voor Curaçao recht hadden van medespreken, hadden de opname dezer clausule in het contract weten door te drijven.

Op dit punt waren de Staten van Zeeland onverbiddelijk. In 1687 dienden zij den Heer **Aerssen van Sommelsdijk**, gouverneur van Suriname, een strenge berisping toe, omdat „men (d.w.z. de gouverneur aldaar) toeliet, (zooals de „Heeren Staten van Zeeland bericht werd) dat de Paapsche „godsdienst aldaar in de kolonie wierde uitgeoefend" enz., waarom zij den Gouverneur gelastten die katholieke priesters terstond naar Nederland terug te zenden. Daar die mannen intusschen gestorven waren, kon zelfs een zoo orthodox-gereformeerd gouverneur als hij den last niet uitvoeren, en moest hij zich tevreden stellen het mogelijke te verrichten. Hij deed de doode priesters opgraven, en zond hunne overblijfselen naar Zeeland, onder begeleiding van een kwaadaardigen brief. [2])

Noch van den kant der Staten Generaal noch van die der Bewindhebbers der W. I. Compagnie viel dus toegevendheid, veel minder nog opheffing, van deze dwangbepalingen tegen den Katholieken godsdienst te verwachten.

II.

HET PROTESTANTISME OP CURAÇAO.

De eenige godsdienst, die derhalve voortaan op Curaçao geduld werd, was die conform de order en de liturgie der Nederlandsche Kerke, dus de gereformeerde godsdienst.

Het regelen van de zaken van den godsdienst werd door den Staat der Vereenigde Nederlanden beschouwd als te behooren tot hare attributen. In het Art. XXVIII van het Octrooy van 1682 werd die taak als volgt den Bewindhebbers der W.I.C. opgelegd:

---

[1]) Zie: *Beknopte Geschiedenis der Kath. Missie in Suriname*, bl. 4.

[2]) Zie: **J. Wolbers.** *Geschiedenis van Suriname*, bl. 74 en 75 en *Beknopte Gesch. der Kath. Missie v. Suriname*, bl. 17-31.

„Dat de voornoemde Bewindhebbers sullen moeten be-„sorgen, dat de Coloniërs ten allen tijden sijn voorzien van „een of meer Bedienaars des Goddelijken Woordts, nadat „de gelegenheydt van de Colonie het soude moghen komen „te vereischen, ten eynde de Coloniers ende de verdere „Opgesetenen aldaar in de vreese des Heeren en de Leere „ter Zaligheyt geleydt ende onderwesen mogen werden, „mitsgaders tot het gebruyck der Heylige Sacramenten „bequame occasie hebben, zullende de voornoemde Predi-„canten", enz. [1])

Als getrouwe opvolgers der bevelen van de HoogMogenden schreven de Bewindhebbers der W.I.C. i.d. 24 December 1694 aan den nieuwen Directeur (Gouverneur) van Curaçao, **Bastiaan Bernagie**: „bij alle d'Instructien van vorige „directeurs geweest en is nu wederom in U.E. instructie „na desselfs installeeringe het *eerste*, dat geordonneert ende „gerecommandeert wert, ende wel in diervoegen, dat de „eerste en principaelste sorge daarhenen gaen moet, dat „de godsdienst werde geoefent ende onderhouden."

Zonder eenige tegenspraak mogen we dus veilig besluiten, dat door de verbanning van den eenigen katholieken priester en door de bovengenoemde strenge strafbepalingen, het katholicisme op Curaçao feitelijk was doodgedrukt, en aan den Hervormden godsdienst een bevoorrechte plaats geschonken, zoodat deze heel geen concurrentie te duchten had.

Onder de veilige hoede en vermogende protectie der Bewindhebbers en Directeuren, die het eiland bestuurden, mochten we dus redelijkerwijze een bloeiend godsdienstig leven verwachten.

Toch heeft het Protestantisme in deze kolonie nooit, ook niet in de eerste eeuw der Compagnie, dien bloei gekend.

Juist de personen — de Bewindhebbers der Compagnie in Amsterdam, en de Directeuren en Predikanten op het eiland —, wien toch de bloei der gereformeerde religie wel het meest moest ter harte gaan, toonden hun belangstelling meer door mooie woorden dan door daden. In werkelijkheid

---

[1]) Zie den volledigen tekst van dezen Octrooybrief bij *Wolbers* o.c. blz. 834.

zijn zij zelf de voornaamste schuldigen geweest, die haar bloei het meest in den weg hebben gestaan.

Die angstvallige zorg der Compagnie voor de beoefening en uitbreiding van het Calvinisme hield hoofdzakelijk verband met haar kolonisatieplannen, om Spanje overal te weren en afbreuk te doen.

Bovendien was de West-Indische Compagnie op de allereerste plaats een Scheepvaart- en Handel-Maatschappij en misschien nog meer een naamlooze vennootschap voor het rooven van Spaansche retourvloten.

Dit kwam reeds bij de oprichting tot uiting, toen den 3den Juni 1621 het eerste West-Indische Compagnie-octrooi werd aangenomen en **Willem Usselinx** [1]) — hoewel een steil en onverdraagzaam Calvinist — ter verdediging zijner kolonisatiebeginselen, tegen het officieel octrooi-ontwerp der Staten aanvoerde: „Want de kooplieden hebben de „winst tot Noordster en de begeerlijkheid tot kompas.''

De *West*-Indische Compagnie volgde hierin het voetspoor der *Oost*-Indische, die haar bestuur naar het weldadig beginsel inrichtte: „De Heer God en het welvaren van de „Hoog Edele Groot Achtbare Heeren Bewindhebberen van „de Oost-Indische Compagnie zij de hoogste wet.'' Zij toch hadden zich als voornaamste doel gesteld de grootst mogelijke dividenden uit te keeren, onder het aanvaarden van de kleinst mogelijke verantwoordelijkheid. [2])

Op hoe weinig innerlijk besef en overtuiging al die uiterlijke aanhankelijkheid aan den gereformeerden godsdienst eigenlijk gebaseerd was, bleek hieruit, dat waar de godsdienst de belangen van den handel en hun dividenden in gevaar bracht, de godsdienst zonder eenig bezwaar werd prijsgegeven, en, zooals op Desima in Japan gebeurde, op uitdrukkelijk bevel van de Heeren XVII Bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie in 1640 het openbaar belijden

---

[1]) Zie over hem: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. III bl. 1259 en *West-Indische Gids* jg. III bl. 65.

[2]) Aldus **Dr. H. F. M. Huybers** in de *Groene Amsterdammer* No. 2226 van 21 Feb. 1920 in een recensie over het werk van **F. C. Dominicus**, *Het huiselijk leven van den Zuid-Afrikaner in de XVIIIe* eeuw.

van den christelijken godsdienst en de viering van den Zondag werd verboden, zoodat **Ds. Valentijn** daarvan schreef, dat hij altijd dit bedrijf van onze natie verfoeid had, dat men *„om die godlooze winst"* zich niet schroomt zijn ganschen godsdienst als te verzaken, zonder openbaren godsdienst te leven, en zijn God en Zaligmaker voor de menschen te verloochenen. [1])

Ook bij de Directeuren, die ons eiland bestuurden, overvleugelden de handelsbelangen de zorg voor den godsdienst in die mate, dat onder dit opzicht op het einde der XVIIe eeuw Curaçao reeds ter kwader faam bij de buren in West-Indië bekend stond, zoodat **Thomas Lynch**, de Engelsche Gouverneur van het eiland Jamaica in 1688 schreef: dat op Curaçao het gezegde in gebruik was: *„Jezus Christus is goed, maar de handel is beter."* [2])

Ook de Predikanten, aan wie speciaal de zorg voor het godsdienstige was opgedragen, droegen schuld.

III.

DE HERVORMDE PREDIKANTEN.

In 1635, dus reeds één jaar nadat de Hollanders het eiland in bezit genomen hadden, kreeg Curaçao zijn eigen predikant, den proponent **Fredericus Vitteus**, en het is vrijwel zeker, dat sindsdien geregeld deze predikantsplaats bezet bleef, [3]) doch uit het hierboven aangehaalde gezegde

---

[1]) Zie het art. van **Dr. G. Gorris S. J.** *Onderzoek naar de kruisvertrapping door de Hollanders in Japan II*, in het *Historisch Tijdschr.* Jg. VII bl. 95 en 96.

[2]) *Calendar of States-Papers*, 1682-1685. Brief van 12 Sept. 1688, aangehaald bij **Hamelberg** o.c. bl. 96.

[3]) Dit is te meer merkwaardig, als men leest welk een hoofdbrekens het kostte om voor Oost-Indië aan de noodige predikanten te komen. Men leze hierover het interessante artikel van **S. Kalff**, *Indische predikanten-scholen* in *Vragen van den Dag* 37e jg. afl. Maart 1922 bl. 186. en **Prof. Dr. A. A. van Schelven**, *Suriname in de 18e Eeuw* in *De West-Indische Gids* 4e jg.

Zie ook de lijst der predikanten op Curaçao bij **Hamelberg** c.o. bl. 223 en bij **Prof. Dr. Knappert**, *Schets van eene geschiedenis onzer handelskerken* bl. 135.

van den Engelschen Gouverneur van Jamaica zou men wel geneigd zijn de conclusie te trekken, dat de predikanten in de eerste halve eeuw geen merkbaren invloed ten goede op het godsdienstig peil der Curaçaosche samenleving geoefend hebben.

Het is niet erg verheffend, wat de Leidsche Professor **Dr. L. Knappert** in zijn *Geschiedenis onzer Handelskerken* [1]) bl. 100 schrijft over het gehalte der predikanten, die naar onze Oost en West gezonden werden:

„Van de honderden predikanten der handelskerken zijn „de meesten, gelijk immers natuurlijk is, gewoon en middel-„matig, met kleine deugden en kleine zonden. Een zeker „percentage is slecht, en het ware gemakkelijk een schan-„daalkroniek van hunne gedragingen te geven. Zij hebben „zoowel aan de zaak des Christendoms, als aan den Neder-„landschen naam onnoemelijk veel schade gedaan vóór „dat zij in hun zonden stierven, of, na zich in drank en „ontucht verloopen te hebben, „als een ballast met de „schepen (van de retourvloot) te huys gesonden"[2]) werden. „Doch niet weinigen vertoonen een staat van dienst, waar-„voor wij in bewondering den hoed lichten." enz.

Het is voor ons als buitenstaanders een moeilijk probleem, uit te maken naar welken maatstaf wij die middelmaat der predikanten moeten afmeten. In de geheele geschiedenis der Protestantsche kerk op Curaçao hebben we geen enkele eminente of markante figuur onder de predikanten aangetroffen; maar evenmin een diepgezonken wezen van de categorie, als boven door Prof. Knappert geteekend wordt. Wat echter over sommigen hunner de geschiedenis geboekt heeft, hoe zij op weinig voorbeeldige wijze als „*voorgangers*" hunner gemeenten zijn opgetreden, laat niet den minsten twijfel over, dat zij ook positief tot de godsdienstige decadentie van het eiland hebben bijgedragen.

---

[1]) In *Archief voor Kerkgeschiedenis* jg. XXI; ook afzonderlijk uitgegeven. Onder „*handelskerken*" verstaat **Prof. Knappert**: gemeenten der gereformeerde kerk, in onze overzeesche gewesten, door kooplieden of handelslichamen gesticht.

[2]) Aldus bij **Knuttel** in *Acta der partic. synoden van Zuid-Holland* III p. 265.

Ds. Philippus Speght, eerst rector te **Kuilenburg**, van 1668 tot 1676 predikant op Curaçao, haalde zich in 1673 een berisping op den hals van de zijde der Bewindhebbers te Amsterdam, omdat hij ,,volgens d'advijsen vandaar ,,gekomen ende de rapporten daarvan werdende gedaan, ,,met allerhande soort van coopmanschappen, ende specialijk ,,met het verkoopen van bier, wijn ende brandewijn selffs ,,'t sijnen huijse, sigh was bemoeijende,''[1]) terwijl de Gouverneur **Otterinck** zich bovendien nog persoonlijk te beklagen had: ,,over de impertinente bejegeningen vanden voorsz. ,,predicant aan sijn persoon gedaan.''

En zoo weinig serieus nam hij deze berisping ter harte, dat hij om dezelfde reden twee jaar later door den toenmaligen directeur (gouverneur) der kolonie **Doncker** werd geschorst, en ondanks zijn pogingen om zich te rechtvaardigen niet meer in zijn ambt hersteld werd. [2])

Ook de Kerkeraad was onbetrouwbaar in die dagen en door dienzelfden ongodsdienstigen geest aangetast; anders kunnen we het ons niet verklaren, hoe deze aan dien predikant *Specht*, die in elke bloeiende gemeente toch een voorwerp van ergernis zou geweest zijn, in 1673 een attestatie kon uitreiken: ,,aangaende sijn yver en neerstigheyt in 't waer- ,,nemen van alle de deelen van sijn dienst, en om sijn goede ,,en stichtelijcke wandel, met welcke hij de gemeynte voor- ,,lichte.'' [3])

Ook zonder eenig eigen initiatief of zonder ook naar nieuwe wegen te zoeken kon elke predikant, die werkelijk het goede wilde, vrijelijk zijn geloofsijver uitvieren, ook al deed hij niets anders, dan eenvoudig de tallooze voorschriften op het stuk van godsdienst uitvoeren.

De godsdienstige wetgeving van dien tijd was duidelijk genoeg; de bepalingen waren zelfs bovenmate streng. Het

---

[1]) De predikant handelde hiermee nog bovendien lijnrecht in strijd met art. 36 van den hierna volgenden *Articul-Brieff* der Compagnie.

[2]) Zie bij **Hamelberg** o.c. p 97 en in *Documenten* No. 82 p. 106.

[3]) Zie *Acta* Uitg. Knuttel V. 112.

zou natuurlijk verkeerd zijn, ze van ons standpunt en als kinderen van de XXe eeuw te beoordeelen.

Zoo b.v. bepaalde Art. 3 van de instructie der predikanten van 1638:

„De predikanten sullen voor al goede sorge dragen ende „bij de overheden van de respective schepen ende comptoiren „daer sijluijden medevaren ofte te lande geleijt werden „altijt seer instantelijck ende met alle soeticheijt, conste „ende vlijticheijt tijdelijck ende ontijdelijck aanhouden, „dat de morgen, middach ende avontgebeden met behoor„lijcken aandacht gedaen ende bij al het volck, insonderlijck „bij de gene, die over de andere gestelt sijn, sonder eenich „versuijm ten waere van sieckten ofte andere nootelijcke „gelegentheijt gefrequenteert mogen werden, als ook des „sondachs voor middags; des naermiddachs vermaninge „ende andere christelijcke oeffeninge ende gebeden mids„gaders oock inde weke soo wanneer ende soo dickmaals „als het selve gevoechlijck sal connen geschieden." [1])

En in de resolutiën der Staten Generaal (West-Indische zaken) 1671-1681 komen in den *„Articul-Brieff"* der Compagnie o.a. deze bepalingen voor:

Art. 4. „Niemant en sal des Heeren naem ijdelijck „misbruijcken mogen, 't sij met vloecken, sweren, blas„phemien, geckerijen ofte andersints op de boete van thien „stuijvers ende arbitrale correctie, naer gelegentheijt van„de lasteringen ende blasphemien,die geseijt ofte gesproken „sullen zijn."

Art. 5. „Alle degene, die haer absenteren als de da„gelijcksche gebeden des morgens ende 's avonts gedaen „worden ofte haer daar in niet reverentelijck en dragen, „sullen verbeuren t'elckemale thien stuijvers, ten behoeve „van den provoost, off daer niet en is, ten behoeve van de „armen."

Art. 36. „Niemant van de dienaren van de Compagnie, „van wat qualitijt die souden mogen wesen, van de meeste „tot de minste, en sal vermogen eenige particuliere han„delinge ofte negotie te doen."

[1]) Resolutieboeck der Kamer van Amsterdam 1637-1639, aangehaald bij **Hamelberg** o.c. p. 98.

Art. 96. „Niemant sal sich vervorderen (vermeten) „eenige dobbelsteenen, caertspelen of diergelijcke in-„strumenten van tuijsscherije (hazardspel) binnen scheeps-„boort te brengen, maken of te gebruicken, op verbeurte „t'elcken reijse van twintigh stuijvers, ende dat het gene „daermede, ofte oock met wedden gewonnen is, sal worden „gerestitueert ende van gener waerde wesen."

Art. 97. „Die met droncken drincken, questien, ende „disputen te moveren, andere te schelden, ende injuriën, „moeijten, ende onlusten aenrechten te water ofte te lande, „sullen daarover naer gelegentheijt van saken gemulcteert „worden. Ende die pluck-haijrt, ofte met vuijsten slaet, „sal drie dagen te water ende te broot in de ijsers gestelt; „ende die een mes treckt om een ander te quetsen, sal met „een mes door sijn handt aen de mast genagelt worden, tot „soo langh hij 't selve door treckt, ende ijmant quetsende, „sal gekielhaelt worden, verbeurende niettemin ses maenden „gage."

Art. 98. „Ende soo wie ijemandt doodet, sal met den „doode levendigh over boort geworpen werden, ende alle „sijne maent- ende buijtgelden verbeuren." [1])

Als men nu leest in de officieele stukken, hoe in die dagen de werkelijke toestand op Curaçao was, zal wel niemand gelooven, dat ook maar in het minst, de hand gehouden werd aan die voorschriften. Beide partijen, zoowel de directeur als de predikant, verwaarloosden hun plicht, want beiden beklagen zich, beiden geven elkander de schuld.

De predikant **Nicolaas Verkuyl** (1679-1713), die ruim 33 jaar de Curaçaosche gemeente voorging, wendde zich in zijn eersten dienstijver tot de Bewindhebbers der Compagnie met de klacht dat hij meermalen, doch altijd tevergeefs, bij den Directeur **Nicolaas van Liebergen** (1679-1682) geklaagd had: „over het verval van den openbaren godsdienst „en dat een merkelijke tijd herwaarts het gebed in een gan-„sche week somtijds maar eens, somtijds maar 2 of 3-maal „werd gedaan, komende alsdan nog zeer weinige, 4 of 5,

---

[1]) Resolutien der Staten-Generaal (West-Ind. Zaken) 1671-1681, aangehaald bij **Hamelberg** o.c. Documenten No. 76 p. 99.

„personen om hetzelve bij te wonen." Ook was zonder gevolg gebleven des predikants ernstige vermaning aan den directeur, gedaan in tegenwoordigheid van den commissaris **van Engelen** om niet door woorden, maar door daden te toonen, dat de in omloop zijnde praatjes over zijn te intieme verhouding tot de vrouw van den kornet **Abraham de Lange** ongegrond waren. [1])

Blijkbaar heeft deze predikant niet tegen den steeds wassenden stroom van ongerechtigheden kunnen oproeien en ontzonk hem de moed, zoodat hij in 1694 zich van de zijde der Bewindhebbers de reprimande moest laten welgevallen: dat het hem „wel hadde gevougt wat meer reken„schap te geven van sijnen dienst over de kercke „en gemeynte hem aanbetrout." [2])

Nog een beteren kijk op de talrijke misbruiken en ongerechtigheden, die het godsdienstig leven op Curaçao ondermijnden en ruineerden, krijgen wij door een brief van 4 Januari 1694 van de Bewindhebbers aan den nieuwen directeur **Bastiaan Bernagie** (1693-1700):

„....het is ons oock bekent, dat de dagh des Heeren op „Curaçao is een dagh van een Bacchusfeest en niet een „dagh om God na behoren te dienen. Van de ongeregelt„heden en ongebondentheden, die op dien dagh gepleegt „werden, sullen wij hier geen groot verhaal maken, als ons „refereerende tot de kennisse die UE. selve daarvan heeft.

„UE weet, dat alle Christen overheden altoos tegens „het misbruijck van dien dagh hebben gevigileert, ende „daarinne door wetten en straffen voorsien, opdat Gods „toorn over onse sonden geboed en afgebeden mogte worden.

„Hier is meer als hoogh tijd, dat UE. daarinne op Cu„raçao voorsie en die ordres stellen, dat so wel, *die geene „die leert,* [3]) als die geleert worden, yder sich op den dagh „des Heeren schicke tot devotie, ende dien dagh in alle „stilligheijt doorbrenge; dat men op dien dagh geeneDrinck„huijsen opene of gelagen zette, dat men niet en gaa uijt de

---

[1]) Aangehaald bij **Hamelberg** o.c. p. 66.

[2]) Bij **Hamelberg** o.c. p. 99.

[3]) Hiermede zal zeker wel de predikant bedoeld zijn; waarschijnlijk had men ook den directeur op het oog.

„kerk na het verkeerbort, maar dat yder sigh in alle „stilligheijt en modestie gedrage, opdat Gods slaande hand „sigh van Curaçao afwende en het selve segenen wilde.

„Ten dien eijnde sullen UE. en raden, ook met advies „van den predicant, (aan wien het wel hadde gevougt wat „meer rekenschap te geven van sijnen dienst over „de kercke en gemeijnte hem aanbetrout) formeren een „reglement tot beter observantie van den dagh des Heeren „ende om de gemeinte tot beter devotie te brengen."

IV.

DNÊ NICOLAAS VERKUIJL.

Over de beide genoemde hervormde predikanten **Philippus Speght** (1668-1676) en **Nicolaas Verkuyl** (1679-1713) is in het archief van de Hervormde Gemeente op Curaçao absoluut niets te vinden. [1]) Evenmin in het oud Koloniaal Archief, thans berustend in het Rijksarchief in Den Haag. Wat er in het archief van de West-Indische Compagnie over hen te vinden was, hebben wij aan de hand van den Curaçaoschen Archivaris **J. H. J. Hamelberg** hierboven meegedeeld. Sindsdien hebben wij nog eenige nieuwe gegevens opgespoord, die echter de officieele stukken van de W.I. Comp. volkomen bevestigen. Wij vonden deze gegevens in het dagboek van het jaar 1705 van **Pater M. A. Schabel S. J.**, den eersten katholieken missionaris op Curaçao, op wiens persoon en arbeid wij later nog uitvoerig zullen terugkomen.

Die Ds. **Ph. Speght** was in 1668 door de W. I. Compagnie aangesteld op een tractement van 800 fl. 's jaars „benevens het aequivalent in beestialen, vivres en behoeften van de tafel van den directeur." [2]) Dit laatste beteekent, dat hij het recht had dagelijks bij den Gouverneur aan tafel te zitten. Nu had de directeur **Bastiaan Bernagie** in 1695 reeds de gewoonte afgeschaft om eenige der hoogstgeplaatste

[1]) Zie **Ds. S. van Dissel.** *De Hervormde, thans Vereenigde Protestantsche Gemeente van Curaçao* in het *Kerkhistorisch Archief* van N.C. Kist en W. Moll jg. 1859 II bl. 371.

[2]) Zie **Hamelberg** o.c. p. 95 noot 7.

bedienden der Compagnie als gouverneurs ordinairis tafelgasten te beschouwen [1]), maar de dné had zeker nog dat recht behouden, want **Pater Schabel** zegt in zijn dagboek (p. 71), dat de dné voor salaris en bezoldiging o.a. ook recht had dagelijks op de tafel van den gouverneur.

Voor ons doel zij het voorloopig voldoende te vermelden (hoe ongeloofelijk het ook moge klinken), dat **P. Schabel** zich in de bijzondere vriendschap van den nieuwen Gouverneur **Mr. Jacob Beck** (1704-1709) mocht verheugen, en door hem herhaaldelijk bij zich aan tafel genoodigd werd, zoodat de katholieke missionaris en Jesuiet volop gelegenheid had, met den toenmaligen predikant **Verkuyl** kennis te maken.

P. Schabel, die eerst leeraar in de klassieke talen was geweest (zijn geheele dagboek is in vloeiend Latijn geschreven), daarna gedurende verscheiden jaren missionaris onder de Indianenstammen van het tegenwoordige Ecuador, Colombia en Venezuela, een bereisd man, die in de laatste vijf à zes jaar, Holland, Frankrijk, Spanje en Engeland bezocht had, die behalve zijn moedertaal (Boheemsch) ook het Hollandsch, Duitsch, Spaansch en verschillende Indianentalen machtig was, zeer intelligent, wel bespraakt en gezellig in den omgang, waardoor hij bij de eerste families op Curaçao gemakkelijke introductie had, vertelt van zijn tafelbuur **Dns Nic. Verkuyl** het volgende:

,,De Dné van dit eiland is in den volksmond een idioot, ,,wel voor acht (om zoo te zeggen), en in werkelijkheid kan ,,men hem een stommen os (*bos mutus*) noemen. In al die ,,keeren, dat ik met hem bij den Gouverneur aan tafel aan- ,,zat, heb ik behalve de gebeden der zegening en dankzeg- ,,ging (volgens de ritus der Calvinisten) vóór en na tafel, ,,nauwelijks uit zijn mond drie woorden gehoord. Eens ,,gebeurde het, dat een luthersche predikant van het eiland ,,Sint Thomas (een Deensche bezitting) hier kwam en ook ,,bij den Gouverneur ter tafel genoodigd werd en toen den ,,calvinistischen dominé begon op de proef te stellen en ,,te prikkelen met een luthersch dispuut. Doch, deze hoe

[1]) Id. o. c. p. 81.

„langer hoe meer in het nauw gedreven en niet in staat te „antwoorden, maakte op eens een einde aan het dispuut „door te zeggen: „schei toch uit met die praat, want ik ben „„hier niet gekomen en kom hier nooit aan tafel om te „„disputeeren, maar om te eten en te drinken en te „„kunnen leven." Volgens ieders oordeel zijn de preeken „van dezen dominé zoo ruw en onbeschaafd, dat de meer „ontwikkelde en intellectueele toehoorders, wien zulke „zoutelooze en ongerijmde preeken al lang vervelen, geheel „uit eigen beweging naar mijn katholieke preeken komen „luisteren, zoo b.v. de vorige Gouverneur, de kapitein „(commissaris) van de militie, de beide voornaamste raads- „lieden van den vorigen Gouverneur. Wat deze predikant „nog het beste en het slechtste heeft, is zijn tong, waarmee „hij dikwijls vloekt en lastert tegen onzen heiligen katho- „lieken godsdienst. Ik beschouw hem als den vinnigsten „vijand hier van alle katholieken." [1])

Een ander maal werd ik bij den Gouverneur geroepen, terwijl deze bij den Commissaris, zijn zwager, den chineeschen drank, die men *thee* noemt, gebruikte. Het gesprek liep toen ook over het bezoeken van zieken en stervenden door den katholieken priester, waarbij de Gouverneur (Mr. Jacob Beck) het volgende als zijn gevoelen te kennen gaf: „Ik weet, zoo zeide hij mij, hoe accuraat en steeds bereid en „ijverig gij, katholieken, zijt, om geen uwer te laten sterven, „zonder eerst, indien zulks mogelijk is, een priester bij zijn „sterfbed geroepen te hebben. Ook wij sturen tenminste „een of anderen ziekentrooster (zooals zij dien noemen) „naar onze zieken. Maar voor zoover ik weet, hebben de „Calvinisten en Lutheranen hier op het eiland zoo'n zieken- „trooster niet, en zelfs de Dominé of predikant gaat nooit „of nimmer naar een enkel zieke of stervende toe" (waarover reeds velen hunner zich bij mij beklaagd hebben, voegt P. Schabel eraan toe). [2])

We mogen dus veilig aannemen, dat er van zoo'n predikant geen actie uitging, en het is dus niet te verwonderen

---

[1]) *Relatio itineris* **P. Schabel, p. 71 en 72.**
[2]) *Relatio Itineris* **P. Schabel p. 84 en 87.**

dat de annalen verder over dien man zwijgen, omdat er tijdens de meer dan 30 jaar, dat hij aan het hoofd van zijn gemeente stond, door hem geen pogingen zijn aangewend, om het geloofsleven tot een hooger niveau op te voeren.

V.

TWEE LUTHERSCHE PREDIKANTEN.

Ofschoon de eigenlijke officieele stichting van de Luthersche gemeente op Curaçao eerst dagteekent van het jaar 1757, zoo valt er toch niet aan te twijfelen, dat hier *reeds voor het jaar 1700* een kleine Luthersche gemeente met eigen predikant bestaan heeft. En ook deze werpt een donkere schaduw op het godsdienstig leven van dien tijd op ons eiland.

De eerste maal, dat ik van deze *eerste* Luthersche gemeente op Curaçao melding gemaakt vind, is in het werk: ,,*Hedendaagsche Historie* of *Tegenwoordige Staat van Amerika*, (zonder naam van auteur) te Amsterdam, bij Isaak Tirion, 1767. In het IIe deel p. 678 staat aldus: ,,In het laatst der ,,voorgaande eeuw (dat is dus vóór 1700) hadden de Lutherschen er (op Curaçao) ook een leeraar, die in een Houten ,,Loots predikte; doch nadat zij denzelven wegens ongenoegen waren kwijtgeraakt, bleven zij zonder bedieninge ,,des Woords.''

Iets duidelijker en meer uitvoeriger is **J. H. Hering** in zijn *Beschrijving van het eiland Curaçao*, Amsterdam 1779, die op bl. 40 het aldus voorstelt: ,,Aan 't einde van de ,,voorgaande Eeuw werden de Lutersche Ingezetenen van ,,Curaçao door een Predikant bedient, die in eene daartoe ,,opgerichte houte Loots predikte, schoon echter de wettigheid zijner bezendinge nergens gebleken is. Naderhand ,,van wangevoelens beschuldigd, vertrok hij naar Amster- ,,dam, doch overleed op de reis, zonder dat zig iemand vervolgens aanmeldde, om dien post te vervullen.''

De Curaçaosche hervormde predikant **S. van Dissel** gaf in het jaar 1865 bij Sijthoff te Leiden een brochuurtje uit: *Eenige bijzonderheden betreffende de voormalige Evangelisch-Luthersche Gemeente op Curaçao*, waarin hij op bl. 4-6 op-

komt tegen bovenstaande bewering van **Hering**: „Deze „opgaaf is geheel bezijden de waarheid. Er bestond toen „nog geen Luthersche gemeente en bijgevolg kon zij ook „geen predikant hebben. Hering dwaalt."

Men ziet de redeneering houdt geen steek, en het is **van Dissel** die zich vergist.

Hering heeft zeker het eerste werk *De tegenwoordige staat van Amerika* en ook zijn schrijver gekend. Want in zijn *Voorbericht* noemt hij als den auteur den Heer **Houttuyn**. Uit de omstandigheid, dat deze laatste maar even terloops de Hervormde Kerk van Curaçao vermeldt en **Hering** het bestaan daarvan heelemaal doodzwijgt, terwijl beiden zeer wijdloopig de stichting van de Luthersche gemeente in 1757 beschrijven, meen ik te moeten opmaken, dat zoowel **Houttuyn** als **Hering** Lutheraan waren en voor die uitvoerige bijzonderheden geput hebben uit een gemeenschappelijke bron, die naar mijn meening geen andere kan geweest zijn, dan het Archief van het Amsterdamsche Konsistorie der Luthersche gemeente.

Doch de *Encyclopedie van Ned. West-Indie* in voce: *Evangelisch-Luthersche Gemeente van Curaçao* bl. 289 lost allen twijfel op:

„In Febr. 1685 schreef Ds. Nicolaas Verkuyl op Curaçao „aan de Vergadering van Tienen van de West-Ind. Comp. „o.m. dat „met de comste van seeckere Luytersche predicant „tusschen die van de Gereformeerde religie en de Luyter„sche gemeente aldaar waeren ontstaan verscheiden twisten „ende oneenigheden", en dat „bij de continuatie van de „voornoemde Luytersche predicant verdere verwijderinge „tusschen de opgesetenen vant gemelde Eyland te vreesen „stonde, in cas daerjegens niet en wierde versien." In „hare resolutie van 11 April 1685 besloot de Vergadering „van Tienen, dat aangezien „den voornoemden predicant „van de Luytersche gemeente buyten kennisse van dese „vergaderinge sonder eenigh caracter nae Curaçao ver„trocken is", de directeur van het eiland zou gelast worden „om den bewusten predikant „in civiele en beleefde termen" „aan te zeggen, dat hij „sigh met de eerste bequame occasie „wederom van het eyland Curaçao sal hebben te retireren,

„opdat daardoor de gemeene rust moge werden bevordert."

Hiermede worden dus **Houttuyn** en **Hering** ruimschoots in het gelijk gesteld. Doch er is nog meer. **Pater Schabel S. J.**, die reeds in 1699 voor korten tijd op Curaçao verbleef, om zich daar van alles op de hoogte te stellen, en van 1704 tot 1713 er geregeld als missionaris werkzaam was, schrijft in zijn *Reisverhaal* ook over dezen Lutherschen predikant het een en ander, wat al het bovenstaande rijkelijk bevestigt en nog nieuwe onbekende bijzonderheden eraan toevoegt.[1])

Hij beschrijft de zedelijke verwildering, waarin zoowel de Indianen als de negerslaven op C. leefden en de meer dan heidensche opvattingen en volslagen onverschilligheid van hun eigenaars op dit punt. Geen noemenswaardig verschil werd er door hen gemaakt tusschen hun veestapel en hun slavenpersoneel. Als eenig en grootste verlangen gold uitbreiding en vermeerdering van beiden. Huwelijk tusschen slaven was onbekend. Hoe meer slavenkinderen er geboren werden, des te liever. Hoe die slaven onder en met elkander leefden en samenwoonden, was hun volmaakt onverschillig. Al was zoo'n kind ook verwekt door bloedschande en bracht het de meest gecompliceerde familierelaties tot stand, zoo werden de schuldigen er niet eens voor gestraft of berispt, terwijl daarentegen voor de nietigste kleinigheden, wanneer b.v. een slavin in de keuken wat saus had gemorst, zij daarvoor soms bloedig gegeeseld en gekastijd werd. Als voorbeeld daarvan haalt **P. Schabel** nu den Lutherschen dominé aan.

„Zulk een negerslaaf (*qui cum matre simul et sorore in-* „*cestum commiserat*) werd mij eens, toen ik de eerste maal „(dat was dus in 1699) op dit eiland vertoefde, door een „zekeren Brabander ten verkoop aangeboden, terwijl die „slaaf voor dat enorm misdrijf nog niet eens bestraft was. „Ik antwoordde dien man (die een afvallige katholiek was) „met een welverdiende en gepaste berisping, dat ik welis- „waar een menschenvisscher en zielenkoopman was, maar „toch op een geheel andere en niet dezelfde wijze, als ik „menschen en vooral niet zulke deugnieten zou koopen en

---

[1]) *Relatio itineris* bl. 113 en 114 van het handschrift.

„verkoopen, om daarna goede menschen en Christenen en „de katholieke Spanjaarden (zooals hij mij te verstaan gaf) „met zulke minder dan nietswaardige slaven te bedriegen. „Die afvallige man, of liever dat ventje, omdat hij zoo „bijzonder klein van gestalte was, wien mijn woorden in „rechtmatige verontwaardiging zulks verweten (*exprobra-„bant*[1]), was een dwerg uit de bekende Belgische provincie „Brabant, die tot nu toe katholiek en den katholieken „koning getrouw is gebleven, uit katholieke ouders ge-„boren en ook katholiek opgevoed. Doch na zijn komst op „dit eiland in Amerika, was hij van zijn katholiek geloof „afvallig geworden en tot de secte der lutheranen over-„gegaan. In die secte was hij van een klein kereltje tot een „groot man geworden, n.l. tot dominé, bedienaar en lu-„thersch predikant.

„Nadat zijn *voorganger* (navolger en aanhanger van Luther „en waardige leerling van dien meester) wegens ergernis en „overspel gedwongen werd van dit eiland in ballingschap „te gaan, is deze andere, van Brabant afkomstig, hun pre-„dikant geworden, maar van den Bijbel of Schriftuur „wist hij weinig of beter niets. Aldus hebben die weezen „en leerlingen, *nu* van hun vader en herder beroofd, n.l. „zijn eigen luthersche toehoorders en leerlingen, zelf aan „mij verteld. Zij verhaalden mij, dat zijn preeken, die hij „voor hen hield, erg ruw en onbeschaafd waren.

„Zoo had hij eens tot stof en thema van zijn preek ge-„nomen den wijn bij de bruiloft te Cana in Galilea, en „aldus was hij zijn preek begonnen: „Het is schande en „te betreuren, dat hier op het eiland menschen zijn, be-„hoorend tot onzen christelijken godsdienst, die naar de „kroeg gaan en daar beginnen te drinken met een glas wijn „of bier, of brandewijn (*crematum*). Wanneer ze dat leegge-„dronken hebben, vragen zij een vierde of derde deel van „een maat (*metréta*), d.i. de maat waarvan het Evangelie „(Joës II. 6) spreekt. Na het 4e of 3e deel van die maat „te hebben opgedronken, verlangen ze een halve, daarna

---

[1]) Een latijnsche, wel wat gezochte woordspeling op de provincie Brabant, waarvan die man afkomstig was.

„een heele maat (*metréta*). Na die heele maat eischen ze „een heele kruik (*hydria*), een derde, een zesde, totdat zij „zich zoo bedronken hebben, dat ze als zwijnen zich in den „modder der straten wentelen, wanneer ze uit de herberg „naar huis gaan."

P. Schabel trekt daaruit deze conclusie:

„Deze predikant kon däárom zoo goed over wijn en bier „en brandewijndrinkers preeken, omdat hij zelf herbergier „was, en in zijn kroeg publiek wijn, bier en brandewijn „verkocht. In dat bedrijf had hij de kunst der dronkaards „zoo goed geleerd. Zulke beroemde (ik bedoel: beruchte) „predikanten en apostelen (apostaten) heeft dit eiland tot „nu toe gehad." (p. 115).

Na dit citaat mogen we ons gerechtigd rekenen de volgende conclusies te trekken:

1o. Ofschoon nergens hun namen genoemd worden, blijkt hieruit duidelijk, dat er niet één, maar zelfs twee Luthersche predikanten vóór 1700 op C. geweest zijn. De eerste werd reeds in 1685 van het eiland verbannen, zoodat **P. Schabel** deze niet meer kan gekend hebben. De tweede, uit Brabant afkomstig en op C. Lutheraan geworden, was zeker in 1699 nog in functie, toen P. Schabel hier persoonlijk met hem kennis maakte. Ook deze had dus evenmin als de eerste een zending („caracter") en officieele aanstelling en goedkeuring van de Bewindhebbers ontvangen, maar eenvoudig zijn diensten als predikant aangeboden.

2o. Het is wel merkwaardig, dat deze tweede Luthersche predikant als bijverdienste een herberg hield, juist gelijk de hervormde predikant **Ph. Speght** (1668-1676). P. Schabel zegt dat zoo positief mogelijk, heeft hem bovendien nog persoonlijk gekend, zoodat wij niet kunnen aannemen, dat hij zich op dat punt heeft vergist of dezen Brabander verwart met dné Ph. Speght.

In ieder geval bewijzen ook deze beide Luthersche predikanten ruim voldoende, hoe in die dagen het prestige van den predikant door henzelf werd neergehaald.

3o. Toen **P. Schabel** weer in 1704 op C. terugkwam, was deze tweede Luthersche predikant zeker niet meer in functie. Wat er met hem gebeurd is, blijkt nergens. Wellicht was

juist het doel van de overkomst van den Lutherschen dominé van het Deensche eiland St. Thomas naar Curaçao, zich van den toestand op de hoogte te stellen en de verweesde en verlaten Luthersche kudde bij elkaar te houden en voor dieper inzinking te behouden.

Er zouden nog ruim 50 jaar verloopen, alvorens de Lutheranen op Curaçao, inmiddels tot grooter voorspoed gekomen, een vasten predikant en eigen kerkgebouw kregen, welke zij geheel uit eigen middelen konden bekostigen.

(Slot volgt). P. A. EUWENS O.P.

HET ONTSTAAN VAN DEN OORLOG IN DE VOLKENKUNDE.

Een boek, zóó tot in kleinigheden bezield met den geest van Steinmetz, dat men meent, den hoogleeraar zelf te hooren. Steinmetz is de groote, vereerde meester, wiens richtlijnen stipt gevolgd worden. Steinmetz heeft slechts meesterwerk geleverd; waarop, afgezien van kleine vlekjes, niets valt af te keuren.

Zulk een vertrouwen en volgzaamheid van de leerlingen pleiten voor het gezag van den meester, en, laat ik het er aanstonds bijvoegen, Prof. Steinmetz verdient onze hoogachting om zijn groote wetenschap, zijn enorme litteratuurkennis en zijn buitengewone werkkracht.

Spreken we van Steinmetz, dan noemen we een voorvechter van het evolutionisme en weten dus, welke richting Van der Bij is toegedaan. Als evolutionisten hebben Steinmetz en zijn leerlingen een grooten afkeer van de kultuurhistorische school van Pater Schmidt. De voormannen dezer richting in de volkenkunde worden heftig aangevallen, bijv. door Fahrenfort, die hen, in zijn boek „Het hoogste wezen der primitieven", heel bloeddorstig poogt af te maken. Het ongemeen hartstochtelijke van Fahrenfort is echter reeds voldoende, om aan zijn objectiviteit te twijfelen, al draagt hij zijn meening met nog zooveel overtuiging en vertoon van wetenschap voor. Overigens, de kultuurhistorische methode vervolgt haar weg.

Ik wil niets afdingen op het vele goede, dat Steinmetz

---

[1]) Dr. T. S. van der Bij. Ontstaan en eerste ontwikkeling van den oorlog. Groningen, Wolters, 1929.

GODSDIENSTIGE TOESTAND OP CURAÇAO. IN DE EERSTE EEUW (1634—1742) VAN HET HOLLANDSCH BESTUUR

VI.

BEKEERING DER NEGERSLAVEN.

Er is nog een ander punt, waarop we de aandacht moeten vestigen. Het Katholicisme vormde in de Spaansche koloniën den hechtsten steun voor de koloniale macht. Door den inlanders bij de verovering van het eiland den katholieken godsdienst te ontnemen, moesten dezen, veel geringer in aantal geworden en tot harder werken gedwongen voor de verdediging van het eiland, noodzakelijkerwijze weer van lieverlede tot het heidendom terugvallen en vanzelf als vijanden tegenover de nieuwe heerschers komen staan. Dat gevaar was volstrekt niet denkbeeldig. Want al spoedig na de inbezitneming van Curaçao werd onder de achtergebleven Indianen een complot ontdekt met hun rasgenooten, die met de Spanjaarden naar de tegenoverliggende kust waren uitgedreven.

Een nieuw gevaar kwam zich daarbij voegen, toen later heele scheepsladingen Afrikaansche negerslaven werden ingevoerd en Curaçao de groote slavenmarkt werd van heel West-Indië.

Alleen de bezorgdheid voor dat gevaar werd de eigenlijke drijfveer om de Indianen en slaven tot den hervormden godsdienst te bekeeren. Die drang was geen geloofsijver, geen verlangen om het rijk Gods op aarde uit te breiden, doch alleen de noodzakelijkheid, uit vrees geboren, om

hun heerschappij op hechteren grondslag te bevestigen. Zóó was het ook in Oost-Indië gegaan.

Die bezorgdheid had ook niet zijn oorsprong gevonden bij de officiëele gereformeerde kerk of bij de synode of bij de predikanten, maar bij de Oost-Indische Compagnie. Dáár in Oost-Indië behielp men zich den eersten tijd met ziekentroosters, wier aanzien wegens afkomst en kennis niet boven dat van een scheepsjongen uitstak. [1])

Diezelfde bezorgdheid greep ook de Bewindhebbers der West-Indische Compagnie aan. Ook zij hadden in hun program staan: de bekeering der zwarte slaven en der Indianen tot den hervormden godsdienst. Doch men begrijpt reeds vooraf, wat er van dat bekeeringswerk moest terecht komen bij dergelijke onwillige, onbekwame en indolente predikanten, die de godsdienstige zorg voor hun eigen blanke landgenooten reeds schromelijk verwaarloosden, bij het pernicieuse voorbeeld en de heidensche begrippen der kolonisten, bij de weinig christelijke theorieën van de bewindhebbers en directeuren der kolonie.

De eerste maal, dat wij van het idee: de bekeering der slaven, in de correspondentie der Bewindhebbers met den Directeur van Curaçao vinden gewag gemaakt, is in den reeds boven aangehaalden brief van 4 Januari 1694 aan Gouverneur *Bernagie*:

„UE. sal ook met advis als voren uitdrucken, hoe ende „op wat wijse *die arme en blinde heijdenen op Curaçao tot* „*de kennisse Gods ende haare saligheijt sullen konnen gebragt* „*werden, waarvan ons noch weijnigh is te voren gekomen,* „*dat daar na gelijckt,* ende sal UE. allen hetselve ons toe- „seijnden, om het nader te resumeren ende desnoots met „diergelijcke ordres hier te lande amplieren, sooals tot de „meeste eere van God ende het betragten van sijnen dienst „geoordeelt sal werden te behoren, ende sal UE. inmiddels „en sonder ons advis daarop af te wachten, een goet begin

[1]) Zie daarover uitvoerig het reeds aangehaalde artikel van Dr. S. Kalff, *Indische predikantenscholen* in *Vragen van den Dag* 1922, bl. 1867; en **Prof. Dr. A. A. van Schelven**, *Suriname in de XVIIIe eeuw* in *De West-Ind. Gids* 1922, afl. 2.

„van dat nootsakelijke werk moeten maken, ons berig-
„tende, hoe verre daarinne sal wesen." [1])

Het is ons nergens gebleken, hoe het rapport van *Bernagie* in deze zaak geluid heeft. Nergens hebben wij een spoor gevonden, dat door de Hervormde predikanten ook maar een poging is aangewend, om de zwarten tot het Christendom te bekeeren.

Zeer terecht zegt de niet-katholieke Curaçaosche archivaris wijlen de Hr. *J. H. J. Hamelberg* naar aanleiding van dit schrijven der Bewindhebbers:

„Is het uit dit schrijven reeds af te leiden, dat het in de „bedoeling der Compagnie lag, dat ook de slaven zouden „worden onderwezen in den godsdienst, uitdrukkelijk was „dit gezegd in art. 22 der... instructie der predikanten [van „het jaar 1638], waarbij deze werd gelast, dat alle devoiren „bij haar aangewent zullen werde omme de Portugeese, „Spanjaarden ende hare kinderen te onderweijsen in de „fondamenten vande Christelijcke Religie, als mede de „swarte ende Indianen." — „Maar het is zeer te be-„twijfelen, of er in de 17e eeuw op Curaçao ooit iets is „gedaan voor de bekeering der slaven tot den Gerefor-„meerden godsdienst. De annalen der Compagnie zwijgen „er van — tenzij in negatieven zin als in het zooeven „aangehaald schrijven [aan **Bernagie**] — en de omtrent „slaven heerschende meeningen waren er geheel mee in „tegenspraak hen als „broeders in den Heere" te beschou-„wen." [2])

Afgezien nog van den onwil en de ongeschiktheid der predikanten, om zich aan dit bekeeringswerk te wijden, wilde men op Curaçao blijkbaar niet, dat de zwarten denzelfden godsdienst beleden als de Heeren, die de macht in handen hadden. De winstgevende slavenhandel — die als noodzakelijk beginsel vooropstelde, vrijelijk over den slaaf te beschikken als koopwaar, hem bijna op één lijn te stellen met het vee van hun plantages — zou hen telkens in flagrante tegenspraak gebracht hebben met het Evan-

---

[1]) Aangehaald bij Hamelberg o.c., p. 99.
[2]) Hamelberg o.c., p. 99.

gelie, dat liefde tot den evennaaste predikt en ook den arme en den slaaf als den naaste te beschouwen. „Waar de „Compagnie zelf", zegt Hamelberg (id. pag. 100), „de slaven „liet brandmerken als het vee, evenals van dit ook van „de slaven aan den Directeur de „*aantelinge*" op het hart „drukte, op gruwelijke verminking van hen door beuls-„handen slechts aanmerking maakte, indien daarvan on-„geschiktheid voor hun werk het gevolg was,[1]) kortom, in „den slaaf den mensch geheel over het hoofd zag," daar moeten wij wel aannemen, dat wat de godsdienst betreft zij al evenmin de consequenties aandurfden, in den slaaf huns gelijke en een medemensch te erkennen, en dus dat er op Curaçao ook door de personen, die deze opdracht der Hoogmogenden moesten uitvoeren, weinig of niets voor deze bekeering der slaven zal gedaan zijn.

Een meer positief bewijs nog hebben wij in het getuigenis van Pater Schabel, dat noch van den kant der Protestantsche eigenaars noch van den kant van den hervormden dominé ooit getracht is, de kinderen der slaven tot het Protestantisme te bekeeren, want hij zegt uitdrukkelijk (M.S. bl. 95): „Geen enkele (negerslaaf) gaat ooit naar de kerk der Pro-„testanten of naar de synagoge der Joden. Geen enkele „negerslaaf wordt ooit door de Protestantsche of Joodsche

---

[1]) In denzelfden brief van 4 Januari 1694 aan Gouverneur Bernagie, waarin de Bewindhebbers in Amsterdam op godzaligen toon tot Zondagsheiliging en bekeering der slaven aansporen, drukken zij den gouverneur op het hart, zoowel de zorg voor de veeteelt, alsook van de „*aantelinge*" der slaven.

Het andere feit, waarop Hamelberg hier zinspeelt, was, dat er op Curaçao een slaaf veroordeeld was om de rechterhand te worden afgekapt. Bij schrijven van 24 Dec. 1694 gaf de Kamer van Amsterdam den Gouverneur en Raden in overweging, dat men beter gedaan had een andere straf toe te passen, niet omdat zij van oordeel was, dat die straf niet naar evenredigheid was met het begane misdrijf, maar omdat, door hem de hand af te kappen, een slaaf tot een onnuttig wezen gemaakt wordt en ongeschikt voor den arbeid, waarvoor hij toch eigenlijk alléén dient, zoodat hij later tot een voortdurende lastpost wordt, alleen om onderhouden te worden. Dit schreven de Heeren daags vóór het Kerstfeest.

(Zie Hamelberg dl. II, *Docum.* p. 107, No. 83).

„eigenaars gedwongen naar den Protestantschen of Jood-„schen tempel te gaan; niemand hunner wordt geweld aan-„gedaan om de joodsche wet te volgen of de protestantsche „secte te omhelzen. *Door den Dominé of Predikant der Pro-„testanten is nog nooit een slavenkind gedoopt* of door den „Rabijn der Joden besneden geworden."

Pater C. Wessels S.J. stelt aan het slot van zijn werk over de R.K. Missie in Oost-Indië [1]) de vraag: „Wat heeft de „Oost-Indische Compagnie en hare dienaren voor deze „inlandsche bevolking gedaan? Welke geestelijke ver-„zorging heeft zij haar gegeven?"

Diezelfde vraag zouden ook wij omtrent Curaçao en de West-Indische Compagnie kunnen stellen. In bovenstaande regelen hebben wij overvloedige gegevens verschaft voor het antwoord op deze vraag. Zij heeft aan de Indiaansche bevolking van het eiland het dierbaarste en heiligste ontnomen, wat ze bezat, en er niets voor in de plaats gegeven. Zij heeft ook voor de nieuwe bevolking der Afrikaansche heiden-slaven niets, volstrekt niets, gedaan, om hen den waren God te leeren kennen en het harde slavenjuk te verzachten, maar integendeel aan haar dor en troosteloos heidendom nog een onchristelijke, hardvochtige behandeling toegevoegd en de meest onzedelijke begrippen en levenswijze onder hen gepropageerd en in de hand gewerkt.

* * *

Eerlijkheidshalve moet ons hier echter een bekentenis van het hart. Wij hebben hierboven, bij totaal gebrek aan eenig goeds, zeer veel ongunstigs meegedeeld, van de eerste hervormde en van de twee luthersche predikanten, doch alles uit authentieke bronnen. Dit zou bij sommigen den indruk kunnen vestigen, dat wij dien achtergrond *met opzet* zoo donker gekleurd hebben, om het apostolisch werk der katholieke kerk des te beter in het volle licht te kunnen zetten.

Doch van eenig *opzet* is hier in het geheel geen sprake,

---

[1]) C. Wessels S.J., *De Geschiedenis der R.K. Missie in Amboina vanaf haar stichting door den H. Franciscus Xaverius tot haar vernietiging door de Oost-Indische Compagnie* 1546-1605.

en daarvoor *kon* ook geen enkele reden bestaan. Want bij het vele goede, dat de Kath. Kerk bij haar wederopleving in die dagen te aanschouwen geeft, is toch ook niet alles goud wat er blinkt, is er veel zonder eenige glans of schittering en niet vrij van vlekken en smetten.

Voeg daarbij, dat de Kath. Kerk na haar opkomst omtrent 1700 meer dan anderhalve eeuw lang nooit of nimmer de vleugels harer werkzaamheid vrij en frank kon uitslaan, maar steeds gekortwiekt, altijd onder curateele, het juk van onmondigheid onder de voogdij van een vaak benepen en tyranniek Cesaro-Papisme te dragen had, dan begrijpt men vanzelf, dat het Katholicisme hier bijna al dien tijd zich met de zeer bescheiden positie, nu eens van een verdrukte, dan weer van een getolereerde heeft moeten tevreden stellen.

VII.

DE NIEUWE BEVOLKING.

Inmiddels had zich hier tegen het einde der XVIIe eeuw een toestand ontwikkeld, die hemelsbreed verschilde van dien van het jaar der verovering, en die het onbeduidend Indianeneiland van 1634 met nauwelijks 500 inwoners had omgeschapen tot een sterk bevolkt en druk bezocht centrum van handel en scheepvaart.

Een geheel nieuwe bevolking was op het eiland neergestreken.

Enkele Joodsche families, uit Portugal en Brazilië verbannen, toen deze kolonie in 1654 voor Holland verloren ging, hadden zich sedert 1659, misschien reeds vroeger, [1]) op Curaçao gevestigd en waren allengs tot een talrijke zelfstandige kolonie uitgegroeid. In den beginne hadden zij zich voornamelijk op landbouw toegelegd, doch al vrij spoedig sloegen zij in het handelskwartier der stad hunne tenten op. [2])

---

[1]) Zie *Encyclopedie van Nederl. West-Indië* in voce: *Israëlietische Gemeente van Curaçao*, p. 389.

[2]) Zie *Hamelberg* I, p. 101 noot 4 en dl. *Docum*, p. 108, nr. 85.

Kooplieden en vaartuigen van alle zeemogendheden bezochten Curaçao. Vele handelslieden kwamen zich hier metterwoon vestigen. Als men de taxatielijst der belastbare inwoners van 1713 [1]) inziet, staat men verbaasd over het groot aantal personen, die hier of wel een nog bescheiden positie of reeds groote rijkdommen verworven hadden.

Wel het meest had tot dien grooten ommekeer bijgedragen, dat Curaçao de groote slavenmarkt was geworden van geheel West-Indië. Eerst alléén met de bedoeling om het eiland van betere werkkrachten te voorzien, daarna om ze ook aan de andere eilanden te leveren, was deze invoer van de negerslaven, aangevoerd van Afrika's Westkust, allengs in die mate toegenomen, dat in 1669 hier reeds 3000 slaven aanwezig waren, zoodat van Holland uit groote voorraden gezouten vleesch en spek gezonden moesten worden, om het gevaar voor uitroeiing van eigen veestapel te voorkomen, en dat in 1688 de Compagnie een contract afsloot, om binnen 6 jaar 18.000 Afrikaansche negerslaven in te voeren, die echter ook deels weer voor uitvoer bestemd waren. Volgens informaties, in 1705 door Pater Schabel bij de voornaamste personen ingewonnen, schatte men in die dagen het aantal zwarten hier aanwezig tusschen de 14 en 24.000. [2])

Indien de lezer van ons verwacht, dat wij onze gloeiende verontwaardiging zullen uitstorten over dezen schandelijken, menschonteerenden slavenhandel, moeten wij hem teleurstellen. Wij geven hier alleen de historische feiten, die men bovendien moet bezien en beoordeelen in de belichting en volgens de geldende denkbeelden van de XVIIe en XVIIIe eeuw.

Voor ons is het hoofdzakelijk van belang na te gaan, in hoeverre die nieuwe bevolking den godsdienstigen toestand beïnvloedde.

* * *

[1]) Zie Hamelberg o.c. II, *Docum.* p. 117.
[2]) M. S. I. van P. Schabel S.J., p. 94.

De Israëlieten kwamen hier, toegerust met de beste aanbevelingsbrieven van de bewindhebbers en directeuren der West-Indische Compagnie aan Gouverneur *Matthias Beck* (1659-1668) om hen met negers, paarden en alles te assisteeren en landen aan te wijzen...... om de commercie „en welvaaren van het voorschreeve Eyland te helpen bevorderen." Alle vrijheden en privileges, die ze maar konden verlangen, waren hun verzekerd. Art. 7 dezer „*Vrijheden*" luidde: „Oock zullen de Jooden genieten „sodanige vrijhijt van conscientie met publijcque exercitie, „Cinagoge en schoolen, gelijck bij henluijden gebruijckelick „is in de Stad van Amsterdam, volgens de Leere van hunne „ouderlingen, sonder eenge verhinderinge...... ende dat met „alle exemptien ende vrijheden, die onse ingeboorenen „burgers genieten, want wij henluijden voor soodanigen „houden...... (met) deselve vrijheijt van concientie ...... „ende dat met dieselve exercitie ende publijcque oeffeninge „vande gereformeerde religie, als hier te lande is ge„schiedende." [1])

„Merkwaardig genoeg", zegt *J. S. Roos*, Oud-Rabbijn van Suriname, „noemen Directeuren de Joden, „*sluw en „verraderlijk*" terzelfder tijd, dat zij hun deze voorrechten schenken." Doch zoowel op Curaçao als in Nieuw-Nederland, toen nog een Hollandsche kolonie (het latere New-York), die beide onder de West-Indische Compagnie ressorteerden, ging die bevoorrechting der Joden niet zonder protest. — *Pieter Stuyvesant* [2]), die over deze beide koloniën als gouverneur den scepter zwaaide (1647-1664), was met de komst dier eerste Joodsche immigranten, bestaande uit 27 personen, die in November 1654 uit Brazilië in Nieuw-Nederland aankwamen, volstrekt niet ingenomen, en meende zich evenmin gemachtigd hun eenige voorrechten te geven, waarop drie hunner, *Abraham Lucana, Salvator d'Andrade*

---

[1]) **Hamelberg** o.c. II, *Docum.* p. 108, no. 85.

[2]) Zie over dezen merkwaardigen man: Hamelberg, o.c. p. 38—44; en S. Kalff, Iets over Pieter Stuyvezand in De West-Indische Gids, VIIIe jaargang, p. 517; en Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek, dl. VII, p. 1191, in voce: Stuyvesant.

en *Jacob Coen* zich per rekest tot de Bewindhebbers der W.I.C. te Amsterdam wendden, waarin verzocht werd „om te wonen, handel te drijven en te reizen" in het gebied der Compagnie. Bij proclamatie van 15 Februari 1655 werden aan de Joden alle voorrechten geschonken, waarom zij gegevraagd, en zelfs méér dan ze gevraagd hadden. Doch deze bevoorrechting ging nog verder dan die der eigen kolonisten van Nieuw-Amsterdam, zoodat Gouverneur *Stuyvesant* daartegen opkwam en ook voor zijn kolonisten aldaar tenminste dezelfde voorrechten opeischte, als geschonken aan die „woekerende en inhalige" Joden.[1])

En telkenmale, wanneer sommige Gouverneurs, hun minder gunstig gezind, het hun wat al te lastig maakten, trokken de Bewindhebbers steeds partij voor de Joden, en werd de Gouverneur, o.a. op 5 November 1701, op zijn nummer gezet en herinnerd aan de vrijheden en privileges van oudsher aan de Joodsche natie toegekend, en indien men hun deze voorrechten zou ontnemen, „alsoo sulcx strecken „soude tot merckelijken nadeele vande Commercie ende „bevolkinge van 't voorsz. eijland."[2])

Drie maanden later op 20 Januari 1702 ging er uit Amsterdam weer een brief naar denzelfden Gouverneur *Nicolaas van Beek* met een nieuwe waarschuwing, die aldus eindigde: „want wij vermeijnen, het ten dienste en voordeele van „de Compagnie te wesen, dat de Joodsche Natie aldaar „behoorlijk werde gemainteneert."

Tegenover de Israëlieten beschouwde dus de W.I.C. het godsdienstvraagstuk geheel anders als ten opzichte van de Katholieken, dus niet in zoover het kon zijn, gelijk wij reeds aanhaalden: „tot quetsinge van Godes eeren" of „tot stuytinge van de voortplantinge der H. Evangelii", doch uitsluitend als kooplui, van een financieel en commercieel standpunt.

Ook hier dus weer een bevestiging, dat het gezegde van *Thomas Lynch*, den Engelschen Gouverneur van Jamaica

---

[1]) Zie het artikel van *J. S. Roos* in de *Encyclopedie van Nederl. West-Indië* in voce *Israëlietische Gemeenten* van Curaçao, p. 389.

[2]) Hamelberg o.c. II, *Docum.* p. 109.

wel degelijk op waarheid berustte en dat het oordeel van *Pater Schabel* over de principepen, die destijds den handel op Curaçao beheerschten, niet in het minste overdreven was. [1])

* * *

Dat idee van de Bewindhebbers der W.I.C. om den handel van Curaçao uit te breiden en vreemde kooplieden naar het eiland te lokken, werd door tal van andere factoren begunstigd.

Zoowel het klimaat en de geringe regenval als de geographische ligging van Curaçao, met zijn mooie haven, vooral de slaveninvoer, waren mede oorzaak dat op den duur hier de handel veel meer dan de landbouw tot bloei moest komen.

Gelegen op geringen afstand van de rijke en vruchtbare kust van Centraal-Amerika, die destijds geheel in het bezit was van Spanje, dat zich wel-is-waar het uitsluitend recht van handel en scheepvaart op die Amerikaansche bezittingen had voorbehouden, [2]) werkte dit te eener zijde den

---

[1]) Zie M. S. van P. Schabel, p. 113.

[2]) In „*Eene Memorie over den Handel der West-Indische Compagnie omstreeks* 1670" (berustend in het Gemeente-Archief te Rotterdam) medegedeeld door Mr. Dr. S. van Brakel, leest men (bl. 100), dat Curaçao „meer om de commoditeyt van de negotie ende bijgelegentheyt van de Spaansche West-Indiens...... gehouden werdt" — en op bl. 104: „alle scheepen, die naar het eylandt *Curaçao* ende de *Spaansche West-Indiëns* willen, betaalen 2% van haare goederen, uytgaande, ende 2% thuyscomende, ende alzoo het bij tractaat met Spanjen voor de scheepen deeser landen niet georloft is, als op pene van confiscatie, in de Spaansche West-Indiëns te gaan negotieren, zoo werdt bij de Compagnie daartoe geene expresse commissie gegeven, maar alleen licentie naar het eylandt Curaçao ende de omliggende plaatsen van dien."

Opgenomen in de „*Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*", 35ste deel, 1914.

Nog veel duidelijker kwam dit aan het licht onder Gouverneur *Willem Kerckrinck* (1686-1692), die inlichtingen had gevraagd omtrent het verbod aan Curaçaosche barken om op de Kust (de Spaansche bezittingen) handel te drijven. — In een brief van 29 Juni 1688 deelen de Bewindhebbers hem mede, dat zij dit verbod hadden uitgevaardigd om geen klachten (van Spanje) te krijgen, maar dat

sluikhandel zeer in de hand, en maakte tevens in dagen van wrijving en oorlog, dat de kaapvaart licht en gemakkelijk werd en welig tierde. [1]) Ook de vrede van Munster in 1648 bracht hier maar weinig verandering in. Ook op de andere Antillen in het bezit van Engeland en Frankrijk, behield Curaçao een groote aantrekkingskracht, die tot uiting kwam door een aanzienlijken ruilhandel van slaven en tropische landbouwproducten [2]) en van de zijde der Franschen door jaloersche blikken, herhaalde aanslagen en rooverijen van kapers en flibustiers.

VIII.

DE EERSTE WEDEROPLUIKING VAN HET KATHOLICISME.

Wilde de W.I.C. den handel naar Curaçao blijven trekken en geen afbreuk doen, dan kon zij op den duur de talrijke voorschriften en plakkaten „op het stuck van religie", waarover wij boven uitvoerig gesproken hebben, niet meer met die strengheid toepassen en uitvoeren, zooals in den beginne en gelijk dat ook nog in het moederland en vooral in de andere koloniën, Suriname en Oost-Indië, het geval was.

Kerckrinck dit verbod niet moest toepassen, maar toch evenmin moest intrekken, „zullende het zóó van zelf vervallen."

[1]) Bij het uitbreken van den Spaanschen Successie-oorlog in 1701, waarin de Republiek met Engeland tegen Frankrijk en Spanje streden, werden terstond op Curaçao door particulieren verschillende kaperschepen uitgerust, die zooveel succes hadden, dat de bewindhebbers „beducht dat door het vermeesteren van Spaansche schepen de negotie met de Spanjaarden geheel en al zou komen te cesseeren", aan Gouverneur *Nicolaas van Beek* (1701-1704) last gaven al die kaperbrieven voor het veroveren van Spaansche vaartuigen weer in te trekken. Tevens kreeg de Gouverneur in opdracht den handel der Curaçaosche barken op de kust oogluikend toe te laten. — Daarom kon P. Schabel in 1705 naar waarheid in M.S. 1 schrijven: „In Europa zijn Holland en Spanje met elkander in oorlog, maar hier in Amerika merkt men daar niets van."

[2]) Hamelberg o.c. II *Docum.* 71—80.

Want het is buiten twijfel, dat tegen het einde der XVIIe eeuw naast vele Israëlieten en kooplieden van Luthersche en Protestantsche huize, ook eenige *Katholieken* van Hollandsche en Spaansche afkomst en ook van andere nationaliteiten zich hier gevestigd hadden. Tal van katholieke varensgezellen aan boord van Hollandsche en Spaansche schepen bezochten geregeld de haven, en vertoefden voor langer of korten tijd op het eiland. Zelfs onder de krijgsmacht, die de Compagnie hier in garnizoen of ter bezetting der buitenforten in dienst had, bevonden zich verscheiden soldaten, meestal in Duitschland aangeworven, die katholiek waren.

En al was de vrije uitoefening van den katholieken godsdienst hier wettelijk verboden, al bestond hier geen katholiek kerkgebouw, en miste men hier een vasten katholieken priester, zoo lag het toch voor de hand, dat aan boord der Spaansche schepen, die op hun doorreis naar andere havens Curaçao aandeden, zich dikwijls een katholiek priester bevond, vooral ordesgeestelijken, die van die gelegenheid gebruik maakten, om op verzoek van katholieke Spaansche inwoners, hetzij hun kinderen te doopen, hetzij het H. Misoffer, aan boord der schepen of misschien zelfs ter sluiks in hun eigen woning op te dragen, of ook nog andere Sacramenten toe te dienen. Zóó althans stellen wij ons de eerste wederopleving van den katholieken godsdienst in de jaren tusschen 1680 en 1700 voor.

Een eerste, zij het ook vage, aanwijzing, dat misschien een of ander Spaansch priester een poging gewaagd heeft, om aan den wal tijdens zijn verblijf op Curaçao of van de Indianen of van de Spanjaarden de godsdienstige belangen te behartigen, hebben we in een plakkaat van het jaar 1661, welk plakkaat in 1705 weer opnieuw werd uitgevaardigd, waarbij de Staten-Generaal bepalen, dat geen Roomsch priester zich op het eiland mocht vestigen „zonder prealabel consent" van zijn Doorluchtige Hoogheid en van de Bewindhebberen der W.I.C. Dit verbod is echter alleen bekend uit een request van het jaar 1785, waarin het wordt aangehaald.

Deze beslissing ademt denzelfden geest als een dergelijk

verbod ongeveer in dienzelfden tijd voor Oost-Indië uitgevaardigd bij plakkaat van 27 Mei 1664. [1])

Méér houvast hebben wij aan een correspondentie van Gouverneur *Willem Kerckrinck* (1686-1692) met de Bewindhebbers in Amsterdam.

Bij schrijven van 15 April 1690 had de Gouverneur hun advies gevraagd, welke de houding van het bestuur der kolonie moest zijn, ten opzichte van Roomsche Geestelijken, *die zich hier aan wal vertoonen in het habijt hunner orde.*

Hierop antwoordden de Heeren den 30en Nov. 1690, dat deze vraag hen erg bevreemdde, dat zij er nooit van in kennis gesteld waren, dat zulke feiten op C. plaats grepen, *hetgeen zij nooit zelfs niet gedurende de Contracten* (*omtrent den invoer der slaven*) *zouden hebben toegestaan.* Iets anders is, zoo zeggen zij, wanneer zoo'n Paap (kath. priester), gekleed in zijn habijt, op zijn doorreis aan boord van een Spaansch schip binnen de haven komt en aan boord blijft. Maar dat hij zóó gekleed aan wal komt, kan niet getolereerd worden, gelijk het ook niet in Holland toegelaten wordt, zelfs niet als zij zich in 't gevolg bevinden van katholieke gezanten. Daarom moeten dergelijke geestelijken op C. gedwongen worden zich te verkleeden (d.w.z. het habijt hunner orde afleggen) of anders met de eerste de beste gelegenheid vertrekken, om alle aanstoot ten spoedigste te weren. [2])

---

[1]) *In de Nieuwe Statuten van Batavia, -Godsdienst en Kerkelijke Zaken*, leest men: „6. Roomsche geestelijken, met Portugeesche „of andere vreemde schepen alhier ter rheede arriveerende, mogen „niet zonder speciale licentie dezer regeering aan land komen, „ofte haar van boord van haar schip begeeven, veel min haar op „de rheede met ingezetenen van deze plaatse bemoeyen, dezelve „doopen ofte in eeniger manieren tot hare religie tragten over te „brengen, op poene van aan den lijve ofte andersints gestraft te „zullen worden, naer exigentie van zaaken: invoegen de officieren „van de justitie expresselijk gerecommandeert worden tegen de „oeffening van de Roomsche godsdienst, zo in particuliere huysen, „als andersints, nauwkeurig te vigileeren."

Placaat van 27 May 1664 en resolutie 26 April 1763. *Nederl. Indisch Plakaatboek IX.*

[2]) Zie den oorspronkelijken tekst bij Hamelberg II, *Docum.* p. 107, No. 84.

Deze brief geeft reeds een aardigen kijk op de moeilijkheden, waarvoor zich de Gouverneur door het katholieke element op het eiland geplaatst zag.

Allereerst treedt uit de houding van Gouverneur *W. Kerckrinck* een groote mate van welwillendheid naar voren jegens dezen katholieken priester. Immers alhoewel hij uit kracht van de bestaande plakkaten volkomen in zijn recht was, dezen priester zonder vorm van proces terstond van het eiland te verbannen, of minstens aan boord van zijn schip terug te brengen met streng verbod, een voet aan wal te zetten, durfde hij blijkbaar niet ingrijpen, wat wij ons alleen hierdoor kunnen verklaren, dat hij de invloedrijke katholieke kooplui van het eiland naar de oogen moest zien. Tegelijk zoekt hij tijd te winnen, door de Bewindhebbers te Amsterdam te consulteeren, waardoor de definitieve beslissing nog een half jaar wordt uitgesteld, die priester intusschen nog vrijheid behoudt aan wal te blijven en de Gouverneur tevens de verantwoordelijkheid van zich afschuift.

Ook in het antwoord van de Bewindhebbers valt eenige welwillendheid te constateeren. Het blijkt niet verboden te zijn, dat katholieke priesters, mits niet in hun klooster- of priesterkleed, aan den wal komen of zelfs langen tijd verblijven. Zooals later zal blijken bij de komst van P. Schabel, schijnt dit voorschrift als vaste regel gehandhaafd te zijn.

Ook het gezegde: *„zelfs niet tijdens de contracten (omtrent de slaventransporten)"*, wijst er wel eenigszins op, dat in die dagen de Compagnie toch wel eenige concessie omtrent katholieke priesters had moeten doen ter wille van de katholieke Spaansche huizen, waarmede deze contracten waren afgesloten. [1]) Men zou er uit opmaken, dat ook toen aan boord der schepen der contractanten vrijelijk kath. priesters mochten vervoerd worden, dat zij aan wal mochten komen, mits niet in hun kloosterkleed.

Ofschoon in deze correspondentie van den Gouverneur

---

[1]) Over deze contracten of *asiënto's* zie Hamelberg, I, p. 71-78 en *De West-Indische Gids*, jg. IX, bl. 152.

de naam van dezen priester niet wordt genoemd, zijn wij toch uit andere bronnen meer bijzonderheden over hem en ook zijn naam te weten gekomen.

Deze bijzonderheden danken we aan het *Reisverhaal* van 1705 en het *Dagboek* van 1707-'08 van *Pater Schabel*, die beide alleen in manuscript bestaan, en die we daarom citeeren als M.S. I en M.S. 2.

Vele dezer bijzonderheden toonen een merkwaardige overeenkomst met hetgeen ons reeds uit de briefwisseling van *Gouverneur Kerckrinck* met de Bewindhebbers der W.I.C. in 1690 over dien geestelijke in kloosterhabijt bekend is. Zoodat er onder dat opzicht, bijna niet aan te twijfelen valt, dat het hier dezelfde persoon geldt. Doch al zou misschien het bovengenoemde jaartal daarbij eenige moeilijkheid opleveren, en er dus van twee verschillende priesters sprake zijn, dan volgt daaruit van zelf, dat dergelijke gevallen in die jaren heelemaal niet zeldzaam waren, en meermalen voorkwamen, wat, zooals uit het vervolg zal blijken, niet alleen heel waarschijnlijk is, maar ook werkelijk plaats vond.

In zijn *reisverhaal* (M.S. I) noemt P. Schabel nergens den naam van dezen priester, doch duidt hem eenvoudig aan als den Pater Capucijn. Eerst op het einde van zijn *dagboek* (M.S. 2) in dato 23 Januari 1708 noemt hij voor het eerst zijn naam: *Fray Victor de Dôle*, aldus letterlijk gecopiëerd van de handteekening van een eigenhandigen brief, door hem van uit *Charoni* (Venezuela) aan een inwoner van Curaçao geschreven.

Deze *Victor de Dôle* was een Fransche Capucijn. Zooals hij zelf aan P. Sch. vertelde, had hij zijn verder verblijf in Frankrijk onmogelijk gemaakt, door tegen de synode van Parijs te preeken. Met deze synode kan, dunkt me, niets anders bedoeld zijn dan de beruchte *Assemblée Générale* van Parijs van 1682, die onder den druk van Lodewijk XIV de z.g. Gallicaansche vrijheden proclameerde. Van dien dag af begon 's mans zwervend leven. Hij nam de wijk naar Amerika, ging eerst naar het eiland Martinique, een der Fransche Antillen, waar hij langen tijd verbleef, bezocht vervolgens de koloniën aan Spanje onderworpen,

vermoedelijk Sto Domingo (of Cuba) of de vaste kust van Nieuw Granada. Het schijnt, dat hij nooit lang op een plaats verbleef, maar meestal van de eene plaats naar de andere trok. Waarschijnlijk kwam hij toen in het begin van 1690 naar Curaçao, waar hij te midden van die Protestantsche en Joodsche omgeving door zijn Capucijner pij en langen baard erg in het oog liep, wat aanleiding gaf, zooals we reeds gezien hebben, dat de Gouverneur zich met de zaak bemoeide, die deze paepsche stoutigheden niet langer voor zijn verantwoording durfde nemen, maar van den anderen kant evenmin de katholieke inwoners tegen het hoofd wilde stooten, en daarom de Heeren in Amsterdam om raad vroeg. Zóó kwam toen na de ontvangst van hun antwoord in de eerste maanden van 1691 een geforceerd einde aan zijn verblijf op Curaçao. Toen nam hij den reisstaf opnieuw ter hand. Wij weten niet welke pleisterplaatsen hij onderweg aandeed, maar in ieder geval ging hij weer naar Europa terug en kwam tenslotte in Rome, waar hij zich aan de Congregatie der *Propaganda Fide* onderwierp en een verslag indiende van zijn zwerftochten. [1]) Hij verkreeg toen aanstellingsbrieven (*litterae patentes*) als missionaris apostolicus voor Amerika, waarin hij voor zijn geheele leven van de gehoorzaamheid aan zijn orde en oversten werd vrijgesteld, *ut ipse mihi retulit, sed quis credat*? „Zoo heeft hij mij zelf verteld", zegt P. Schabel, maar voegt er terecht bij: „maar wie kan dat allemaal gelooven?"

Het is ons onbekend, waar hij na zijn vertrek uit Rome het eerst weer in deze streken belandde, maar tenslotte kwam hij in Cartagena, een havenstad van het tegenwoordige Columbia, in die dagen een van de hoofdstations van het Spaansche koloniaal bezit in West-Indië, een stad, waarmee Curaçao in die dagen een levendig verkeer onderhield en die een voornaam afzetgebied vormde voor den slavenhandel. Hier maakte de Capucijn kennis met een Curaçaoschen Israëliet, don Philipe Henriquez (wiens ware

[1]) Als dat waar is, zal dit stuk in het archief van de *Propaganda* in Rome nog wel aanwezig zijn.

naam eigenlijk was Jacob, zoon van Mordechay Senior [1]) en die op Curaçao agent van het Portugeesch asiënto was. Als zoodanig was deze bijzonder bevriend met den waarnemenden Gouverneur, die tevens commissaris van den slavenhandel was, Gerardus Luls. Op dien titel nam don Philipe op zich, den Capucijn weer op Curaçao binnen te smokkelen, wat hem ook gelukte. Zoo kwam de Capucijn hier voor de tweede maal, welke komst dateert van de eerste helft van 1704, kort vóór de komst van den nieuwen Gouverneur *Jacob Beck* op 25 Juli 1704, op welken tijd ongeveer ook P. Schabel op C. terugkwam. De eerste maal (1690) was de Capucijn juist om zijn kloosterkleed van hier verbannen. Hij moest dus nu voorzichtig zijn, om niet de aandacht te trekken. Want ook nu legde hij zijn pij niet af; daarom bleef hij overdag thuis, en vertoonde zich nooit op straat.

Men zal het vreemd vinden, en de vraag stellen, waarom de Capucijn, die toch bijna elken band met zijn orde verbroken had, niet eenvoudig zijn kloosterhabijt aflegde, waardoor hij toch veel meer vrijheid van beweging zou gehad hebben, en zooals P. Sch. zegt, ook naar zieken en stervenden had kunnen gaan.

De eenige oplossing, die ik daarvoor geven kan, is vermoedelijk te zoeken in het strenge gebod, van het Generaal Kapittel der Capucijnen in 1645 te Rome gehouden, om nooit of nergens het habijt af te leggen. Zelfs moest men de missies opgeven, waar het niet geoorloofd was het kloosterkleed te dragen.

Het is echter ook best mogelijk, dat deze Capucijn niet dezelfde geestelijke is geweest. waarvan in 1690 in de correspondentie van Gouverneur *Kerckrinck* met de Bewindhebbers sprake is, om reden P. Sch zegt, dat deze Capucijn vroeger al een keer verbannen is geweest onder den *vorigen* Gouverneur.

---

[1]) Zie over hem bij *Hamelberg* I, p. 75 noot 6 en II *Docum.* No. 78, p. 102 en in het *Archivo General de Indias* te Sevilla (Spanje) E. 72 C. 4 L. 17 i.d. 13 Juli 1699. Cartagena. Hij was in Cartagena eenigen tijd door de Inquisitie gevangen gehouden.

Deze heette *Nicolaas van Beek*, en bestuurde van 1700-1704 de kolonie. De reden van die verbanning zou dan een andere geweest zijn, zooals de toenmalige Gouverneur *Jacob Beck* zelf aan P. Schabel meedeelde, n.l. dat hij briefwisseling onderhield met zijn landgenooten, de Franschen, met wie de Hollanders steeds in vijandschap leefden, [1]) en dat feit was hier algemeen bekend. En ook nu weer in 1705, het was nog geen maand geleden, toen de Gouverneur *Jacob Beck* zulks aan P. Sch. vertelde, had de Gouverneur weer een brief onderschept van den Franschen Gouverneur van het eiland Martinique, voor den Capucijn bestemd. Gouverneur *Beck* had dien brief aan P. Sch. laten zien, en er bij gevoegd, dat hij plan had hem voor den tweeden keer van het eiland te verbannen. Want dat hij nog hier is, zegt P. Sch., komt alleen, omdat er nog eenige katholieken zijn, die hem aanhangen, en bij den Gouverneur zijn voorspreker zijn geweest om hem hier te houden.

Het is zeker, dat hij niet vóór Paschen 1705, doch zeer waarschijnlijk toch nog vóór het einde van dat jaar, weer van het eiland verbannen werd. De gouverneur heeft toen op hem van toepassing verklaard het plakkaat van 1661. In ieder geval was hij in 1707 hier niet meer, doch woonde hij toen in Charoni, een kustplaatsje gelegen tusschen Puerto Cabello en La Guayra (Venezuela) en deed toen weer moeite hier terug te komen, wat hem hoogstwaarschijnlijk niet meer gelukt is.

Voor de verzorging der geestelijke belangen der kath. inwoners van Curaçao heeft deze priester weinig of niets gepresteerd, even weinig, zegt P. Sch., als het vijfde rad aan den wagen dient. Hij sprak alleen Fransch en een heel klein beetje Spaansch, en dan nog zeer gebrekkig en barbaarsch, zoodat noch Spanjaarden noch anderen er iets van begrepen, en er van maken konden wat ze wilden. Pater Sch. zelf had een paar malen Zondags zijn preeken bijgewoond, maar de menschen, die er bij tegenwoordig waren, konden moeilijk hun lachen bedwingen.

---

[1]) Men houde hierbij in het oog, dat in die dagen Holland en Frankrijk (Spaansche Successie-oorlog) met elkaar in oorlog waren.

Uit het reisverhaal (MS. 1. p. 24) van Pater Schabel, weten we ook, dat hier destijds nog een andere priester is geweest, dien hij met name noemt; n.l. Pater *Fray Agostin Carzedo* (*Caysedo*) *y* (*de*) *Velasco*, van de orde der Paters Augustijnen.

Bij gelegenheid van zijn bezoek, waarschijnlijk in Juli of December 1704, te Barinas, een stad gelegen in den tegenwoordigen Staat Zamóra (Venezuela), ten Oosten van Mérida en ten Zuiden van Barquisiméto, verhaalt P. Sch, dat daar toen tot afwering van een verschrikkelijke sprinkhanenplaag de beelden van de H. Maagd en den H. Augustinus in publieke processie werden rondgedragen. De Paters Augustijnen, zegt P. Sch., hebben in Barinas een klooster. Deze processie was daar indertijd voor dat doel ingevoerd en bijzonder aanbevolen door Pater frater Magister *Agostin Carzedo de* (*y*) *Velasco*, die daar vroeger in dat klooster prior was geweest. Deze pater Carzedo, zoo gaat P. Sch. voort, is ook in Curaçao en Holland bekend, omdat hij via die twee landen de reis naar Rome gemaakt heeft. Door een dergelijke processie waren de valleien, die meer nabij de zee en het eiland Curaçao gelegen zijn, en vanwaar jaarlijks een groote hoeveelheid cacao naar Europa werd uitgevoerd [1]), vroeger ook van zulk een sprinkhanenplaag bevrijd. Ik zelf, zegt hij, heb dat feit aan de paters van dat klooster en aan de bewoners dier stad bij mijn bezoek verteld, zooals ik dat feit uit den mond van Pater Carzedo heb vernomen.

Dit getuigenis is bijzonder merkwaardig. Alleen is het niet zoo gemakkelijk vast te stellen, wanneer precies die ontmoeting van Pater Carzedo en P. Sch. heeft plaats gehad. Vóór het jaar 1699 is Pater Schabel als missionaris onder de Indianenstammen bij de rivier Apure, een zijrivier van de Orinoco (Venezuela) werkzaam geweest. Dat is hoogstens een paar dagreizen van Barinas verwijderd.

---

[1]) In 1703 werd op de kust van Venezuela in het begin van den Spaanschen successieoorlog het Spaansche schip „*San Martin*", „vollaaden met over de vier maal honderd duijsent pont cacao" door een Curaçaoschen kaper **Jan Everitt**, kapt. van het schip „*de Gouden Berg*", buitgemaakt en op Curaçao opgebracht.

Het komt mij daarom zeer waarschijnlijk voor, dat hij dus reeds vóór 1699 daar met Pater Carzedo had kennis gemaakt. Dat is te meer waarschijnlijk, daar P. Schabel reeds in den aanvang van zijn reisverhaal spreekt van zijn talrijke oude vrienden en kennissen in de stad en omstreken van Barinas. Het is echter ook zeer goed mogelijk, dat hij Pater Carzedo op zijn doorreis naar Rome, in Holland, of in Rome zelf ontmoet heeft, wat dan tusschen de jaren 1699 en 1704 zou vallen.

Dit getuigenis van P. Sch. is ook daarom merkwaardig, omdat het een bevestiging is van het vroeger verblijf van Pater Carzedo op Curaçao, wat ons tot nu toe slechts uit een officieel document van het oud Curaçaosch archief bekend was. Want op 16 Januari 1722 bij de overdracht van het bestuur aan den nieuwen Gouverneur *Mr. Jan Noach du Fay* (1721-1730) bleek er in de cassa van de W.I.C. op het eiland o.a. aanwezig te zijn *„agt en neegentig en drie sesthiende marcq* [1]) *gemaeckt silver door Pr. fray de Carsedo in des Ed. Comp. cassa genamptiseert* [2]), *volgens inventaris ter secretary berustende.*" [3]) Dit bewerkt zilver bestond vermoedelijk uit kelk, monstrans en H. Oliebusjes enz. Naar de reden, *waarom* Pater de Carzedo dit zilver in onderpand had gegeven, en *wanneer*, valt slechts te gissen. Mogelijk geschiedde dit omstreeks 1700, toen er geen enkele andere priester op Curaçao was, en hij toen dit zilver eenvoudig aan de Gouvernementskas in bewaring gaf, om het niet verder op zijn reis naar Holland en Rome te behoeven mee te nemen, en het ook aan geen anderen priester kon overdragen. Misschien heeft hij het ook werkelijk als waarborg tegen geleend geld of gemaakte schulden moeten afgeven.

Deze pater Augustijn is later weer op Curaçao teruggekeerd. *Wanneer*, is niet te zeggen. Vast staat alleen, dat

---

1) Vroeger goud en zilvergewicht van 245 gram.

2) *Genamptiseert* van het Fransche *nantir* en *nantissement*: als borgstelling of in onderpand geven. Den inventaris heb ik niet meer in het archief kunnen terugvinden.

3) Curaçaosch Koloniaal Archief. *Protocollen* 1722, No. 188.

hij in 1726 [1]) hier was, en hier bleef tot aan zijn dood op 5 April 1738. Ofschoon er van de eerste jaren zijner werkzaamheid weinig of niets bekend is, mogen we toch gerust aannemen, dat hij een zeer bekwaam en degelijk priester was, en hij hier met vrucht gewerkt heeft. Hiervoor staat ons borg, dat hij tevoren prior van het klooster te Barinas, en magister in de theologie was. Ook zijn latere werkzaamheid op Curaçao pleit hier voor. Hij kan in zekeren zin als de grondlegger en stichter van de tegenwoordige St. Annakerk beschouwd worden.

Wij hopen later nog op hem terug te komen.

Nog uit een andere bron weten we van een bezoek, zelfs van een bisschop, in dezen tijd op Curaçao. De beroemde Fransche Dominicaan Pater **J. B. Labat** verhaalt [2]), dat op het einde van 1697 de aartsbisschop van St. Domingo, *Don Fernando de Carvajal de Ribêra*, met een Hollandsche bark van daar naar Curaçao kwam, en bij zijn aankomst alhier door den protestantschen Gouverneur met zooveel eerbewijzingen, zelfs met saluutschoten ontvangen werd, als men in een katholieke kolonie nauwelijks had durven verwachten. Hij bezorgde daarna den prelaat een Hollandsche bark, om hem overeenkomstig zijn verlangen, naar het Deensche eiland St. Thomas over te brengen.

Wat Pater Sch. in zijn reisverhaal (MS. I. p. 54) meedeelt, zouden we voor dien tijd, in deze omgeving evenmin verwacht hebben. Zoo terloops, zonder evenwel namen te noemen, zegt hij, dat tijdens zijn afwezigheid (dus tusschen 1699

---

[1]) Volgens het deel *Protocollen* van 1726 in het oud-koloniaal archief van Curaçao (thans in het Rijksarchief te 's-Hage) verkreeg hij toestemming van Gouverneur *Jan Noach de Fay*, dat er een bark naar Sto Domingo gezonden werd, om Mgr. Don Antonio Claudio Alvarez de Quinones, Aartsbisschop van Sta Fe (de Bogotà), naar den zetel van zijn aartsbisdom over te brengen.

[2]) *J. B. Labat O.P., Nieuwe reizen naar de Franse Eilanden van America.* dl. III. 1e stuk, bl. 51-52. Uit het Fransch vertaald door W. C. Dijks, Amsterdam 1725. De oorspronkelijke Fransche uitgave van dit werk is nog zeldzamer dan de Hollandsche. Dit werk is een ware goudmijn voor de ethnographie, botanie enz. van de Antillen.

en 1704) nog meer priesters voor korten tijd ons eiland een bezoek brachten, o. a. een aartsbisschop van Sto Domingo op zijn doorreis naar Spanje, vermoedelijk de onmiddellijke opvolger van den bovengenoemden *Carvajal*; verder nog de bisschop van Trujillo op zijn verdere reis naar zijn bisdom in Peru.

Slechts met een paar woorden vermeldt P. Sch. terzelfder plaatse, dat nog een paar andere Spaansche geestelijken, gelukkig maar voor zeer korten tijd hier vertoefden. Het waren helaas schipbreukelingen van het kloosterleven en van de maatschappij, voor wie het juk der gehoorzaamheid een ondragelijke last geworden, en die uit de Spaansche kolonien weggevlucht, hier een tijdelijke wijkplaats vonden, om zich aan de nasporingen van de Inquisitie en de vervolging van den strafrechter te onttrekken, en hier een gelegenheid afwachtten, om naar Holland scheep te gaan.

Al deze kleine bijzonderheden stellen duidelijk aan het licht, dat rond het jaar 1700 Curaçao reeds een zeer belangrijk knooppunt was geworden in de Caraïbische zee voor het internationaal scheepvaartverkeer, een der voornaamste zeehavens in Centraal-Amerika, die ook voor Spanjaarden een betere reisgelegenheid voor afvaart naar Europa bood dan de eigen retourvloot der Spaansche registerschepen, die gewoonlijk alleen maar in het najaar naar Europa vertrokken en toen reeds Sto Domingo niet meer aandeden.

Maar die kleine bijzonderheden illustreeren eveneens, hoe de godsdienstvrijheid in die dagen hier een veel losseren teugel liet aan priesters en katholieken, dan de strenge vigeerende plakkaten tegen den katholieken godsdienst zouden doen verwachten. Dit was een heel exceptioneele toestand, waarvan we in geen enkele andere Hollandsche kolonie, zelfs niet in sommige streken van het moederland in die dagen, de gelijke aantreffen. Dat was alleen te danken, aan het groote aantal voorname Spaansche en Portugeesche katholieken en ook eenige katholieke Hollandsche kooplieden van grooten invloed, met wie Gouverneur en Raden terwille van den handel wel degelijk rekening moesten houden.

Met het begin der XVIIIe eeuw breekt een nieuw tijdvak aan, waarin we de herleving en eersten opbloei van het katholicisme op het eiland aanschouwen, onder begunstiging van de bijzondere vriendschap van den nieuwen Gouverneur *Mr. Jacobus Beck* (1704-1709) met Pater *M. A. Schabel S.J.*, den eersten vasten missionaris van Curaçao (1704-1713), den eersten van de reeks Jesuieten, die van 1704-1742 de geestelijke belangen van het eiland behartigd hebben.

P. A. EUWENS O.P.

WILLIBRORDIANA.

Alvorens een aantal werken te bespreken, welke in de laatste tien jaren zich met Sint Willibrord hebben bezig gehouden, zou ik eerst nog eens de vraag willen beantwoorden, welke mij reeds meerdere malen gesteld is: Moeten wij Willebrord of Willibrord schrijven?

In het Latijn moeten wij zeker Willibrordus schrijven en daarom verdient ook in het Nederlandsch de schrijfwijze met i voorkeur. Behalve de oude kalenders en levensbeschrijvingen des Heiligen kunnen wij voor onze meening de eigenhandige aanteekening aanhalen, welke onze Apostel in zijn eigen kalender schreef. Deze kalender van Echternach bevindt zich thans te Parijs in de *Bibliothèque Nationale* als cod. lat. 10837. Op fol. 39 verso staat de kalender van de maand November [1]).

Op den rand, links van den lezer, staat het volgende:

„In nomine domini **clemens vvillibrordus** anno sexcentesimo nonagesimo ab incarnatione Christi veniebat ultra mare in Francia et in dei nomine anno sexcentesimo nonagesimo quinto ab incarnatione domini quamvis indignus fuit ordinatus in romae episcopus ab apostolico viro domno sergio papa nunc vero in dei nomine agens annum septengentesimum vigesimum octavum ab incarnatione domini nostri ihesu christi in dei nomine feliciter.''

Aan den rechterrand (heraldisch links) staat bij 21 Nov.: „*ordinatio domini nostri clementis.*''

[1]) Reproductie in *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*, III, 2 tegenover col. 2003 s. Zie H. A. Wilson, *The Calendar of St. Willibrord, cod. Paris. lat.* 10837. London 1918.